

І.С. МАРИНИЧ, В.К. БАЛАБУШКА

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1**ВИДОВИЙ СКЛАД РОДУ PINUS L. У СУЧАСНІЙ ФЛОРИ
УКРАЇНИ***На основі літературних даних і власних досліджень встановлено видовий склад сосен у сучасній флорі України, поширення їх у природних та культурних насадженнях.*

У природній флорі України описано сім видів сосен: звичайна (*Pinus sylvestris* L.), кедрова європейська (*P. cembra* L.), кримська (*P. pallasiana* D. Don), Фоміна (*P. fominii* Kondr.), Коха (*P. kochiana* Klotzsch. ex C.Koch), гірська (*P. mugo* Turra), гачкувата (*P. uncinata* Mill. ex Mirb.). Найчастіше зустрічаються в Україні сосни звичайна, кримська, гірська та кедрова європейська. Сосна звичайна утворює чисті та змішані лісові насадження в Поліссі і Лісостепу України. С. кримська зростає в нижніх і середніх висотних зонах Кримських гір. С. гірська найчастіше трапляється у високогірному поясі Карпат, доходючи до межі лісу. С. кедрова європейська — у гірських районах Карпат (див. таблицю).

Пріоритет ботанічного визначення найпоширенішої у флорі України **сосни**

звичайної (*Pinus sylvestris*) належить шведському ботаніку К. Ліннею. Це дерево до 45 м заввишки з прямим струнким стовбуром. Кора червонувато-сіра або бура з поздовжніми і поперечними тріщинками, вгорі лущиться, внизу відшаровується пластинками. Молоді пагони зеленкуваті, пізніше сірувато-коричневі з червоно-коричневими видовжено-конічними бруньками. Хвоя зібрана у пучки по 2, 3; 7 см завдовжки і до 2 мм завширшки, цупка, трохи закручена, сизо-зелена, дрібнопилчаста. Шишки темно-бурі, коричневі, зелено-малинові, сіро-зелені. Форма шишки конусоподібна, овальна, від 2,5 см до 7 см завдовжки і 2–3 см завширшки. Щитки майже ромбічні, іноді закінчуються витягнутим та загнутим донизу пупком. Насіння 4–5 мм завдовжки і до 3 мм завширшки, темно-сіре, коричневе або з цяточками. Крило втричі довше за насінину.

Аборигенні види роду *Pinus L.* в Україні

Вид	Поширення	
	в природних умовах	в культурних насадженнях
<i>Pinus sylvestris L.</i>	В Правобережному і Лівобережному Поліссі, частково в Лісостепу	Полісся та частково Лісостеп
<i>P. pallasiana D. Don</i>	Нижня і середня висотна зона Кримських гір	Київ, Біла Церква, Умань, Вінниця, Черкаси, Харків, Краснокутськ, Тростянець, Устимівка, Гермаківка, Хоростків
<i>P. kochiana Klotzsch. ex C. Koch</i>	Середня та верхня висотна зона Кримських гір	Київ, Тростянець, Устимівка, Хоростків, Мукачеве, Гермаківка, Сторожинець
<i>P. fominii Kondr.</i>	Правобережне Полісся, Лівобережний Лісостеп, Степ	Правобережне Полісся, Лівобережний Лісостеп, Степ
<i>P. cembra L.</i>	Гірська зона Карпат	Київ, Ніжин, Харків, Біла Церква, Вінниця, Тростянець, Гермаківка, Хоростків, Мукачеве, Стрий, Трускавець, Берегомет
<i>P. mugo Turra</i>	Високогірний пояс Карпат	Київ, Біла Церква, Умань, Устимівка, Тернопіль, Львів, Гермаківка, Мукачеве, Вишневець, Чернівці
<i>P. uncinata Mill. ex Mirb.</i>	Верхня висотна зона Карпатських гір	Київ, Умань, Немирів, Тростянець, Ужгород, Устимівка, Хоростків, Гермаківка
<i>P. brutia var. stankeviczii (Fom.) Gausson</i>	Південні райони Гірського Криму	Гермаківка, Хоростків
<i>P. sylvestris var. cretacea Kalen.</i>	На крейдяних відкладах по берегах Сіверського Дінця, в горах Артема і в Слов'янському районі Донецької обл.	Київ, Житомир
<i>P. s. nana Pall</i>	Північно-західні райони України	Ботсад ім. акад. О.В. Фоміна (Київ)

Сосна кримська, вид близький до *P. nigra*. Тому раніше вона була описана під назвами *P. laricio var. pallasiana* Ant., *P. nigra var. pallasiana* Asch. et Graebn. [1]. У сучасній науковій літературі під *P. nigra var. pallasiana* Asch. et Graebn. розуміють *P. pallasiana*. Це дерево до 30 м заввишки. Кора темно-сіра, потріскана, у верхній частині стовбура червонувата.

Молоді пагони жовто-бурі, блискучі. Хвоя зібрана у пучки по 2, 10; 18 см завдовжки і 1,5–2 мм завширшки, цупка, колюча, темно-зелена, слабко викривлена. Шишки яйцеподібно-конічні, 5–10 см завдовжки і 4,5–6 см завширшки, сидячі, поодинокі або розташовані по кількі, коричневі, блискучі. Щитки широкозаокруглені, опуклі. Пупок овальний,

м'ясо-червоний або сірий, опуклий, загострений. Насіння 5–7 мм завдовжки, темно-сіре, з чорними плямами або майже чорне.

Сосна Коха у флорі України вперше була визначена О.В. Фоміним як *P. hamata* (Stev.) Sosn. Згодом Т. Накаї запропонував назвати цю сосну *P. sosnovskyi* Nakai на честь дослідника флори Кавказу Д.І. Сосновського [2]. Пізніше А.Л. Тахтаджян змінив згадану назву *P. sosnovskyi* на *P. kochiana* Klotzsch. ex C. Koch. Це дерево до 25 (30) м заввишки. Близька до *P. sylvestris*. Кора червонувато-сіра, широкопластинчаста. Хвоя у пучках по 2, 4; 7 см завдовжки, і 1,4–1,6 мм завширшки. Шишки на коротких товстих ніжках, 5–6 см завдовжки, блискучі, жовтувато-бурі, трохи скісні, добре розкриваються. Щитки ромбічно витягнуті, верхівка луски тонка і загострена; пупок помітно втиснутий, гачкоподібно загнутий до основи шишки. Насіння 3–3,5 мм завдовжки, чорно-сіре, крило з темними смужками і крапками.

Сосна кедрова європейська визначена і описана К. Ліннеєм. Дерево до 25 м заввишки з густою конусоподібною кроною. Кора гладенька, з віком – трицинувата, коричнево-сіра. Молоді пагони опушені червоно-бурими волосками. Бруньки яйцеподібні, 6–8 мм завдовжки, смолисті. Хвоя у пучках по 5, темно-зелена, 5–12 см завдовжки і 1,5 мм завширшки, обпадає на 5–6-й рік. Шишки світло-бурі, яйцеподібні, 5–8 см завдовжки і 3–5 см завширшки. Насіння червоно-коричневе, 8–12 мм завдовжки, з рудиментарним крилом.

Сосна Фоміна у флорі України вперше була визначена і описана Є.М. Кондратюком [3]. Він описав цей вид з гранітів Житомирщини, базуючись на дослідженнях цього ж регіону двадця-

тирічної давнини, які були проведені науковою групою, очолюваною О.В. Фоміним. Раніше помилково її називали *P. hamata* (Stev) Sosn., від якої вона чітко відрізняється анатомічною будовою хвої [5]. Близькими до цих поглядів є дослідження *P. fominii* Kondr. ще одним українським флористом М.І. Котовим, який висловив припущення про гібридне походження *P. fominii* внаслідок схрещування *P. sylvestris* і *P. kochiana* [4]. Сосна Фоміна в соснових насадженнях України представлена екземплярами з широкою розлогою кроною, які лісівники відносять до так званого типу вовк. Це дерево до 30 м заввишки. Діаметр крони на 20–50% більший, ніж у *P. sylvestris*, крона – довша. Гілки відходять від стовбура під значно більшим кутом. Хвоя зібрана у пучках по 2, 5; 10 см завдовжки, жорстка, блакитно-зелена, на поперечному зрізі 9–12 периферійних смоляних каналів. Шишки 4,5–7 см завдовжки, червоно-бурі. Репродуктивний період настає з 5–6 років. Насіння 5–6 мм завдовжки і до 3 мм завширшки, коричнево-буре. Крило втричі довше за насіння.

Сосна брутська судацька (*P. brutia* var. *stankewiczii* (Fom.) Gausson спершу була названа *P. stankewiczii* Sucacz (Fomin) на честь В.М. Станкевича, який здійснив аналіз історії розвитку кримської популяції *P. pityusa* Stev [7]. Це дерево до 30 (35) м заввишки, з трохи викривленим, збіжистим стовбуром та широко розпростертою кроною. Кора червонувато- або сірувато-бура. Хвоя у пучках по 2, 10; 15 см завдовжки, світло-зелена, тонка, колюча. Шишки поодинокі або по 2–4, майже сидячі, трохи нахилені вперед, червоно-бурі або жовтувато-коричневі, блискучі, 6–10 см завдовжки. Щиток чітко опуклий, з широким поперечним кілем, округло-ромбічний. Пупок сірий,

дуже ввігнутий. Репродуктивний період настає у 8–10 років. Насіння 8–10 мм завширшки, темно-сіре, з крилом, яке в 2,5 раза довше за насінину.

Сосна крейдяна (*P. s. var. cretacea* Kalen.) у флорі України була знайдена на крейдяних відслоненнях крутих схилів річок Сіверський Дінець, Айдар та Оскол і описана харківським ботаніком І. Калиниченком. Дерево до 30 м заввишки з широкою, низько опущеною до землі кроною, пізніше крона стає зонтикоподібною. Хвоя у пучках по 2, 2,5; 6 см завдовжки і 1–2 мм завширшки. Шишки 2,5–3 см завдовжки і 1,5–2 см завширшки, сірі. Насінних лусок на 20–25% менше, ніж у *P. sylvestris*. Насіння темно-сіре, 3,5–4,5 мм завдовжки.

Сосна гачкувата вперше описана у 1857 р. Г. Резлем. Близька до *P. mugo*, але одноствобурна і відрізняється деревоподібним габітусом. Це дерево до 20 (25) м заввишки. Хвоя зібрана у пучки по 2, 4; 6 см завдовжки і 1,5–2 мм завширшки, цупка, сизо-зелена. Шишки сіро-зелені, різко асиметричні, 5–7 см завдовжки і 2–3 см завширшки, спрямовані донизу. Щиток ромбоподібний, опукло-пірамідальний, дзьобоподібний, загнутий у вигляді гачка. Пупок помітно випинається. Насіння темно-сіре, 3–4 мм завдовжки і до 2,5 мм завширшки.

Серед кущоподібних видів сосни у флорі України поширена сосна гірська, або жереп. Це розпростертий кущ до 4–5 м заввишки, з багатоколінчастими зігнутими гілками або невелике дерево з коротким стовбуром і конусоподібною кроною. Кора луската, бурувато-сіра. Молоді пагони світло-зелені, потім темніші, голі. Хвоя зібрана у пучки по 2, часто скручена, 3–4 см завдовжки і 1,5–3 мм завширшки, темно-зелена. Шишки поодинокі або по 2–3, сидячі або на коротких ніжках, 2–7 см завдовжки і

1,5–2 см завширшки, розкриваються пізно восени на другому або навесні на третьому році життя. Щиток ромбічний, плоский або опуклий. Пупок розміщений по центру, з чорним краєм і коротким вістрям. Насіння 4–5 мм завдовжки, темно-коричневе. Крило майже втричі довше за насінину.

Сосна болотна (*P. s. var. nana* Pall.) у флорі України вперше була визначена і описана П.С. Паласом. Це невеликий кущ 2–3 м заввишки. Основа стовбура з вигином. Хвоя коротка, зібрана у пучки по 2 на кінцях гілок. Шишки значно дрібніші, ніж у *P. sylvestris* [8].

Отже, у сучасній флорі України відомо 7 видів та 3 різновиди роду сосна (*Pinus*). У лісових насадженнях широко використовуються лише сосна звичайна (*P. sylvestris* L.), кримська (*P. pallasiana* D. Don), кедрова європейська (*P. cembra* L.), гірська (*P. mugo* Turra). Решта у лісових насадженнях України росте обмежено, є раритетними видами і потребує охорони, вивчення та використання в культурі.

1. *Дендрофлора* України. Дикорослі та культивовані дерева й кущі. Голонасінні: Довідник / М.А.Кохно, В.І.Гордієнко, Г.С.Захаренко та ін. – К.: Вища школа, 2001. – 207 с.

2. *Івченко І.С.* Історико-науковий аналіз формування і розвитку таксономії і філогенії деревних рослин флори України в ХХ ст. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2001. – 428 с.

3. *Кондратюк Є.М.* Дикорослі хвойні України. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 120 с.

4. *Котов М.И., Маевский П.Ф.* Флора Средней России. 6-е изд. – Л.–М., 1933. – 313 с.

5. *Лыпа А.Л.* Определитель деревьев и кустарников. – К.: Изд-во КГУ, 1955. – Т. 1. – 299 с.

6. *Правдин Л.Ф.* Сосна обыкновенная. Изменчивость, внутривидовая систематика и селекция. – М.: Наука, 1964. – 190 с.

7. Станкевич В.М. Из лесов горного Крыма // Изв. Лесного ин-та, 1908. – Т. 18. – С. 1–250.

8. Pallas P.S. Flora Rosica, seu Stirpium Imperii Rensici per Europat et Asiam indigenarum Descriptiones et icones. – Petropoli, 1784. – 290 s.

ВИДОВОЙ СОСТАВ РОДА PINUS L. В СОВРЕМЕННОЙ ФЛОРЕ УКРАИНЫ

І.С. Маринич, В.К. Балабушка

Национальный ботанический сад
им. Н.Н. Гришко НАН Украины,
Украина, г. Киев

На основании литературных данных и собственных исследований установлен видовой состав сосен в современной флоре Украины,

распространение их в природных и культурных насаждениях.

THE SPECIES COMPOSITION OF GENUS PINUS L. IN CONTEMPORARY FLORA OF UKRAINE

I.S. Marynych, V.K. Balabushka

M.M. Grishko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

On the base of literary data and own researches was determined species composition of genus Pinus in the contemporary flora of Ukraine and widening of pines in natural and cultural stands.